RİYAZİ İDRAK VƏ ONUN SPESİFİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Eldar Əmirov
Fəlsəfə İnstitutu,
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

Riyaziyyatın meydana gəlməsi. Riyaziyyat ən qədim elmlərdən biri olub, ümumbəşəri mədəniyyətin tərkib hissəsidir. Minillərlə toplanmış riyazi bilgilər nəticəsində təxminən 5000 il bundan öncə, bir elm kimi Şumerdə yaranmışdır.

İnsan yarandığı gündən bəri praktik ehtiyaclarını ödəməklə yanaşı, ətrafında baş verənləri anlamağa, dünyanı öyrənməyə çalışmışdır. Bu öyrənmə də elə ilk çağdan riyaziyyatla başlamışdır. Ovladığı heyvanları saymağa başlayan insandan Marsa peyk göndərən insana qədər praktik yardım etmiş riyaziyyat, eyni zamanda Pifaqordan başlayaraq bu günkü Kosmoloji nəzəriyyələrə qədər bir dünyagörüşü modeli də olmuşdur. Sonradan, əsrlərin sınağından məlum olacaq ki, riyaziyyat digər elmlərə nisbətən gerçəklik haqqında daha çox bilgi saxlayır. Riyaziyyatın mahiyyətini başa düşmək və gələcək tendensiyaları görmək üçün onun tarixini bilmək çox vacibdir. O, öz tarixi ilə vəhdət təşkil edir, bütov bir orqanizmə çevrilir. Ona görə də riyaziyyatın tarixi vacib məqamlardandır, həm də onu digər elmlərdən fərqləndirir. A.Puankarenin təbirincə desək: "Riyazi elmlərin gələcək inkişafını öngörmək üçün ən yaxşı metod bu elmlərin tarixini və bugünkü vəziyyətini öyrənməkdir" (1 s. 294). Eyni zamanda fəlsəfi refleksiya üçün də riyaziyyat tarixi vacibdir. İ.Lakatos öz əsərində İ.Kantın məşhur "Elmin fəlsəfəsi elm tarixi olmadan boşdur, elmin tarixi də elmin fəlsəfəsi olmadan kordur" fikrini sitat gətirir (2 s. 201). Biz də bu metodologiyaya sadiq qalaraq, qısa olmaq şərtilə, bu qədim elmin, riyaziyyat tarixinin ümumi çizgiləri ilə tanış olacağıq, ardınca da riyaziyyatı digər düşüncə sahələrindən fərqləndirən spesifik xüsisyyətlərlə bağlı mülahizələrimizi davam etdirəcəyik.

"Matematika" sözü qədim yunan sözü olan μάθημα sözündən əmələ gəlmişdir. Mənası öyrənmək, bilik, elm deməkdir. Bizim dildə, ərəb dilindən alınmış söz olan "riyaziyyat" kimi istifadə olunur. Matematik sözünü ilk dəfə e.ə.550-ci ildə pifaqorçular işlətmişlər, yazıya isə e.ə.380-cı ildə Platon daxil etmişdir.

Riyaziyyatın tarixi saymadan - ədədlərdən başlayır. Qədim insanlar instinktiv səviyyədə biri və çoxu ayıra bilirdilər. Biri ayırandan sonra, ikini, üçü və digər sayları da ayırmaq üçün nisbətən abstrak düşüncə tələb olunurdu və bunun üçün isə hələ aradan min illər keçəcəkdi. Hələ də Amazon, Afrika cəngəlliklərində sivilizasiyadan tədric olunmuş halda yaşayan tayfaların dilində, yalnız, "bir", "iki" və "çoxlu" sözləri var. Onlar bundan artığını saya bilmirlər. Ədədlərin meydana gəlməsi qismən insanların praktik tələbatları ilə bağlı olsada burada metafizik səbəblər də var. Biz bu barədə bu jurnalın digər bir nömrəsində öz tezisimizi irəli sürdüyümüzdən[1], burada onun üzərində çox dayanamırıq və ümumi təsəvvür yaranması üçün tarixi faktlara nəzər salmaqla kifayətlənirik. Beləliklə, Homo Sapiens qidanlanmaq üçün, təbiət qüvvələrindən qorunmaq üçün saymadan istifadə etmişdir. Onlar ovladığı heyvanların sayına uyğun daşlar düzürdülər. Sonralar daşları, ağac üzərində və heyvan sümükləri üzərində kərtiklərlə əvəz etməyə başladılar. Bu günümüzə də gəlib çatan belə qədim ekponatlardan biri 30000 il bundan əvvələ aiddir. 1937-ci ildə Çexoslavakiyada tapılmışdır. Bu, uzunluğu 17 sm olan və üzərində beş-beş qruplaşdırılmış 55 kərtiyi olan cavan canavarın mil sümüyüdür. Bu nümunə belə tarixi tapıntılar içərisində ən qədimi hesab olunur (3 s. 2). Lakin ədədlərin sayılması, başqa sözlə nizamlı şəkildə düzülməsi, ardıcıllığı və ədədlər üzərində əməllər sonrakı dövrlərdə meydana çıxacaqdı. Bu proseslər o qədər ləng baş verir ki, bir mərhələdən digərinə keçmək üçün min illər lazım olub. Müqayisə üçün demək olar ki, müasir dövrdə belə sıçrayışlar üçün bir neçə on il kifayət edir.

Ümumuyyətlə, riyaziyyatın inkişaf tarixini beş dövrə ayırmaq qəbul olunmuşdur edir ((4), (5)). İlk dövr Misir və Mesopotamiya dövrüdür. Bu dövr e.ə.XX-V əsrlər arasında qalan 1500 ili əhatə edir. İkinci dövr, e.ə.V əsrdən b.e.V əsrinə qədər olan təxminən 1000 illik Yunan riyaziyyatı dövrünü əhatə edir. Üçüncü dövr, miladın V əsrindən sonsuz kiçilənlərin kəşfinə qədər uzanan 1200 illik müddətdə Hind, İslam və Renessans dövrlərini əhatə edir. Dördüncü dövr, 1700-1900-cü illər arasındakı riyaziyyatın qızıl əsrləri adlandırılan klassik riyaziyyat dövrüdür. Və nəhayət beşinci dövr, müasir dövr, 1900-cü ildə üzü bu tərəfəni əhatə edir.

Başlanğıc dövr *Misir və Mesopotamiya* dövrüdür**.** İnsanların köçəri həyatdan oturaq həyata keçməsi, əkinçiliklə məşğul olmağa başlaması ölçmənin də meydana gəlməsinə zəmin yaratmışdır. Misir bunun üçün ən əlverişli yer idi. Qədim dövr riyaziyyat tarixinin görkəmli bilicisi Q.Neyqebauer yazır: "Bütün qədim sivilizasiyalardan mənə ən əsrarəngiz görünəni Misir sivilizasiyasıdır. Səhraların və dənizlərin mükəmməl şəkildə müdafiə etdiyi və təcrid etdiyi Nil vadisi qəhrəmanlıq ruhunun intəhasız inkişafını əngəlləmişdi. Hansı ki, belə qəhrəmanlıqlar Yunanıstanı yer cəhənnəminə döndərmişdi. Güman ki, qədimdə Misir kimi ikinci bir ölkə tapmaq çətindir ki, mədəniyyəti yüz illiklərlə və təhlükəsiz şəkildə yaşasın" (6 s. 83). Misirdə, Nil çayının

[1] Eldar Əmirov. Riyaziyyatin əsaslarinda sosiomədəni və metafizik determinasiyalarin kəsişməsi (Dekarta qədərki dövr) // AMEA, Fəlsəfə İnstitutu, "Elmi əsərlər. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnalı". Bakı, 2015, №2(25), səh.80-87.

sahilləri əkin üçün əlverişli idi. Lakin çayın daşması vaxtaşırı tarlaları yuyurdu. Bu zaman vergi toplamaq çətinləşirdi. Kahinlər yenidən torpaqları ölçüb sahiblərinə qaytarmalı idilər. Və bu zaman yer ölçmə - geometriya (həndəsə) meydana gəlir. Bütün bu məlumatları biz günümüzə gəlib çatan iki mənbədən alırıq. Bunlardan biri Rinda papirusu, digəri Moskva Papirusudur. Papirus Nil deltası boyu bitən, qırmızımtıl rəngdə, 15-25 metr uzunluğunda və 30-50 santimetr enliyində olan yarpaqlardır. Bu yarpaqlar kəsilib presləndikdən və bəzi sadə işləmələrdən sonra üzərində yazı yazmaq mümkün olurdu. Lakin papirus yaxşı qalmadığından bizim Misir riyaziyyatı haqqında bilgimiz Babilistana nisbətən azdır. Çünki, Babilistanda gil lövhələr üzərində yazırdılar, gil lövhələr isə aşınmağa az məruz qalırdı. Bu günə qədər gəlib çatan, qazıntılar nəticəsində tapılmış milyonlarla belə gil lövhələr məlumdur. Rinda papirusunda bölmə, kəsr və bəzi fiqurların sahəsi hesablanan 87 məsələ, Moskva papirusunda isə həcm və səth sahələri hesablanmış 25 məsələ var. Tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, hər ikisindəki məsələlər düzgün həll edilmişdir. Bu papiruslardakı məsələlər müasir riyazi simvolika ilə ifadə olunaraq müxtəlif vaxtlarda çap olunmuşdur (məsələn, bax: (3 стр. 51)).

Sonrakı dövr *Yunanıstan* dövrüdür**.** Qədim Misir və Babilistanlılar öz gündəlik həyatlarında praktik məsələləri həll etmək üçün faydalı qaydalar, formullar tapmışdılar. Bu qaydalar və formullar bir-birinə bağlı deyildi, sistematik şəkildə əlaqəli deyildi, yalnız müəyyən məsələləri həll etməkdən ötrü «reseptlərdən» ibarət idi. Belə olan halda bunlar təbiətə tətbiq edilmirdi. Başqa sözlə riyaziyyat təbiətə tətbiq edilmirdi və bu onların nə ağlına gəlmirdi nə də ki, belə riyaziyyat o səviyyədə deyildi. Lakin yunanlar bu bilikləri əxz edəndən sonra, bu biliklər nisbətən praktikadan ayrılmış və xeyli dərəcədə bir növ əyləncəyə çevrilmiş, asudə vaxt keçirmək xarakterini almışdı. Aristotel Metafizikada deyir ki, qədim Misirdə riyaziyyatın yaranmasının səbəbi kahinlərin asudə vaxtlarının olması ilə bağlı idi (7 s. 32). Beləliklə, riyaziyyat bütöv şəkildə, bu qaydaların, formulların məntiqi-riyazi qaydada bir-birinə bağlanması yunanlara aiddir. İrəlidə görəcəyik ki, Loqos dövrü bunun üçün stimul olmuşdur. Bu e.ə.VI-V əsrlərə aiddir. Lakin həmin dövrə aid olan və bu günə qədər gəlib çatan heç bir mənbə saxlanmamışdır. Biz yalnız tarixçilərin qənaəti ilə kifayətlənirik. Bunlardan biri odur ki, onlar öz mifoloji-fəlsəfi dünyagörüşlərini isbat etmək üçün əllərində olan bu biliklərdən ustalıqla istifadə etmişlər. Hansı ki, biz bunun bariz nümunəsini pifaqorçularda görürük. Belə ki, onlar Kainatda baş verənləri ədədlərlə izah etməyə çalışırdılar. «Hər şey ədəddir» tezisi bu dünyagörüşünün nüvəsi idi.

Riyaziyyatın və ümumiyyətlə rasional fikrin tarixində yunan dövrü çox əhəmiyyətlidir. Çünki, biliyin sonrakı binası bu təməl üzərində qurulur. İrəlidə də görəcəyimiz kimi yunan loqosu riyaziyyatın isbat üsulu kimi möhkəmlənməsi üçün düşüncə zəmini yaratmışdı. Məsələn, Evklid deyirdi ki, məndə heç bir yenilik yoxdur, sadəcə hazır məlumatları başqa üsulla təqdim etmişəm (deduktiv metod). Beləliklə, müasir dövr, daha doğrusu indiki Qərb antik Yunanıstanın varisi hesab olunur. Əgər sinerqetik paradiqma ilə ifadə etmək istəsək, antik Yunan fikrini mədəniyyət sistemində bifurqasiya nöqtəsi saymaq olar.

Və nəhayət, Roma imperiyasının yüksəlişi, Xristianlığın imperatorluğun rəsmi dini kimi elan edilməsi Yunan mədəniyyətin sonunu gətirmişdir. İskəndəriyyə kitabxanasının yandırılması, Platonun Akademiyasının bağlanması, alimlərin təqib olunması ilə bu dövr sona yetmişdir. B.L.Van der Vanderin obrazlı təbirincə desək, «yunan riyaziyyatı şam kimi əriyərək, alovları sönmüşdür (8 s. 392).

Qüruba enən bu mədəniyyətdən sonrakı dövrlər üçün elmi əsərlər miras qalmışdır. Hansı ki, sönmüş bu ocaq, üçüncü dönəmdə İslam dünyasında yenidən alovlanacaqdı. İslam dünyasında elm, 750-ci ildən sonra, Abbasilərin xilafətə gəlməsi ilə başlayır. Abbasi xəlifələri Bağdadda « Beytül-Hikmət» (Ağıl Evi) adlı mədrəsə açırlar və geniş şəkildə yunancadan, hindcədən, pəhləvicədən, ibrabicədən tərcümələrə başlayırlar. Bu dövrdə yetişən görkəmli riyaziyyatçılardan Məhəmməd əl-Xarəzminin, Ömər Xəyyamın, Şərafəddin əl-Tusinin, Nəsirəddin əl-Tusinin, Çəmşid əl-Kaşinin adlarını çəkmək vacibdir (9 ss. 53-56). Əl-Xarəzmi «cəbrin atası» hesab olunur. Lakin, qərb tədqiqçılarının riyaziyyat tarixinə həsr olunmuş nə klassik, nə də ki, müasir əsərlərində Xarəzminin orijinal olmadığını, yalnız yunan riyaziyyatının tərcüməsi məşğul olduğunu deyirlər. Lakin, cəbrin müstəqil sahə kimi ayrılması, yunan say sistemindən daha effektiv olan mövqeli saya sisteminin qurulması, sıfrın yaradılması, bu gün də istifadə etdiyimiz Hind-Ərəb rəqəmləri kimi tanınan 1, 2, 3, ..., 9, 0 rəqəmlərinin yaradılması məhz birbaşa İslam riyaziyyatı bağlıdır. Ən azı sintez olaraq. A.Ülger haqlı olaraq yazır: «İslam riyaziyyatı Yunan ənənəsinin davamı olmaqdan çox, Yunan, Mesopotamiya və Hint riyaziyyatının sintezidir. Say sistemləri, hesab, triqonometriya və cəbr daha çox Mesopotamiya mədəniyyətinə, həndəsə isə Yunan mədəniyyətinə dayanır" (4 s. 53). Sanki, Qərbin diskret-struktural düşüncəsi ilə Şərqin kəsilməzlik düşüncəsi Xarəzminin simasında bir araya gəlir. Avropa dillərində istifadə olunan «Alqebra» sözü də Xarəzminin məşhur «Əl-Cəbr və Əl-Mukabala» (tamamlama və müqayisə) əsərinin latıncaya çevrilmiş adından götürülmüşdür (10 s. 96). Bizdə bu adın orijnalı saxlanılmışdır və "Cəbr" kimi istifadə edirik. Eyni zamanda «Alqoritm» sözü də əl-Xarəzminin adının latıncaya tərcüməsindən qaynaqlanan təhrifdən əmələ gəlmişdir. Elə bu tərcümələrlə də riyaziyyatın tarixinin növbəti, üçüncü, Renessans dövrü başlayır.

Müxtəlif səbəblərdən İslamın bu qızıl çağı sona çatır və estafet yenidən Qərbə ötürülür. Ərəbcə olan əsərlər latıncaya tərcümə olunmağa başlayır. Avropanın sonrakı inkişafı bu təməllərə dayanır. 1202-ci ildə Fibanoççi "Liber Abaci" (Abak kitabı) əsərini yazır. Bu kitabda o, Avropanı Xarəzminin irsi ilə tanış edir. Burada Hind-Ərəb rəqəmləri, bu rəqəmlərlə ədədlərin necə yazılması və onlar üzərində hesab əməlləri göstərilir (11 s. 229). Bundan sonra 1200-1500-cü illər arasında riyaziyyatın tarixində elə də bir inqilabi dəyişiklik baş vermir, riyaziyyatçılar əsasən İslam riyaziyyatçıların məşğul olduğu məsələlərlə məşğul olurlar. Lakin, 1500-1600-cü illərdə canlanma baş verir və demək olar ki, müasir riyaziyyatın təməlləri atılır. Bu dəyişikliklərə Tartalo və Kardanonun üçüncü dərəcəli tənliklərin həllini tapması, Bombelinin kompleks ədədlərlə işləməsi, Vietin simvolik cəbri yaratması, Dekartın analitik həndəsəni yaratması, Nyuton və Leybinsin differensial-inteqral hesabını yaratmasını misal göstərmək olar.

Bunlar təkcə riyaziyyat tarixinin önəmli məqamları olmaqla qalmayıb, mühəndisliyin, astronomiyanın, sənaye cəmiyyətinin yaranmasına və Fransız inqilabi ilə möhkəmlənən maarçilik hərəkatının da təməlləri olmuşdur.

Daha sonra riyaziyyat tarixinin qızıl əsri adlanan, *dördüncü dönəm* başlayır. Bu dövr 1700-1900 iləri əhatə edir. Bu dövr isə artıq riyaziyyat ağacının müxtəlif bölmələrə şaxələnməsi, ixtisaslaşması dövrüdür. Bu şaxələrin təməllərini atan görkəmli riyaziyyatçılar L.Eyler (riyazi analiz), P.-S.Laplas (ehtimal nəzəriyyəsi, göy mexanikası), J.-L.Laqranj (variasiya hesabı), J.Dalamber (differensial tənliklər), F.Gauss (Qeyri-Evklid həndəsəsi, elliptik funksiyalar, kvarternionlar, ehtimal nəzəriyyəsi,), K. Veyerştrass (həqiqi dəyişənli funksiyalar nəzəriyyəsi), B.Riman (kompleks dəyişənli funksiyalar nəzəriyyəsi, Riman həndəsəsi), N.Lobaçevski (Lobaçevski həndəsəsi), N.Abel, E. Qalua (qruplar nəzəriyyəsi) və b. bu kimi riyaziyyatçılardır. (9), (5), (12).

Və nəhayət, *beşinci* dönəm müasir dövrdür. Bu dövrün banisi Q.Kantor hesab olunur. Onun çoxluqlar nəzəriyyəsi müasir riyaziyyatın əsasları olur. Eyni zamanda bu nəzəriyyədə ortaya çıxan paradoksların həlli də riyaziyyatın əsaslandırılması problemini də gündəmə gətirmiş və müasir anlamda riyaziyyatın fəlsəfəsi meydana gəlmişdir. Bu işlər D.Hilbertin (formalizm), Q.Freqe-A.Uaythed-B.Rassel (məntiqçilik), L.E.J.Brauerdir (intusionizm) kimi riyaziyyatçı filosofların adları ilə bağlıdır.

Riyaziyyat nədir? Adi gündəlik düşüncəyə görə riyaziyyat hesab və ölçü kimi başa düşülür. Lakin riyaziyyatın mahiyyətinin fərqli çalarları da var ki, hansı ki, onlar tamamilə hesab və ölçmə-biçmə ilə xarakterizə oluna bilmir. Riyaziyyatı bütünlüklə ədədlərə reduksiya etmək mümkün deyil. Necə ki, maddələr elementar zərrəciklərdən ibarət olsa da, onların tam mahiyyəti yalnız molekulyar quruluşunda açılır. Çünki Kainatda hər şey elementar zərrəciklərdən yarandığından, fərqlilik yalnız sonrakı təşkilatlanmada üzə çıxır. Daşla ağac son nəticədə eyni zərrəciklərdən ibarət olsa da onları daş və ağac edən zərrəciklərin, atomların, molekulların sonrakı mərhələdə necə təşkilatlanmasından asılıdır. Analoji olaraq, ədədlər, hesab və ölçü riyaziyyatın "atomları" olsa da riyaziyyatın mahiyyəti riyazi obyektlərin sonrakı təşkilatlanmasında üzə çıxır. Bizim mənalandırdığımız obyektlər yalnız sonrakı təşkilatlanmaya aiddir. Müəyyən əlaqə və münasibətlərdən "hörülmüş" kontekst bir bütünə çevrilərək bizim üçün məna daşıyır. Hegelin təbirincə desək, yalnız bütöv olan mənaya malikdir.

Riyaziyyat bütün həyatımızda, adi gündəlik hesabdan raket texnologiyasına qədər, mobil və kompüter texnologiyalarına qədər daxil olmuşdur desək doğru səslənməz, çünki bunlar əslində riyaziyyatın üzərində qurulmuşdur. Hətta əgər burada fizikanın və müasir texnoloji elmlərin payı çoxdursa da, yenə də dolayısı ilə bu riyaziyyatdan qidalanır. Çünki müasir dövrdə sadalanan sahələr xeyli dərəcədə riyaziləşmişdir. Mübaliğə ilə desək, riyaziyyat arxa fonda dünyanı idarə edir. Müasir iqtisadiyyatın, texnologiyaların bəlkə də ümumilikdə ağıl üzərində qurulmuş sivilizasiyanın təməlində riyaziyyat dayanır. Antik Yunan düşüncəsinin varisi olan Qərb sivilizasiyası bunun bariz nümunəsidir. Elə Kainatın da əsasında riyaziyyatın dayadığını, onun riyazi qanunlar

üzərində bərqərar olduğunu müxtəlif dövrlərdə mütəfəkkirlər vurğulamışlar. Məsələn, hələ e.ə.V əsrdə Pifaqorçular hər şeyin ədədlərdən ibarət olduğuna inanırdılar. Təxminən 900 il fəaliyyət göstərmiş Platonun Akademiyasının giriş qapısında «Həndəsəni bilməyən evimizə girə bilməz» şüarı yazılmışdı. Hətta XX əsrin görkəmli riyaziyyatçısı və filosofu A.Uaydhed pifaqorçuları haqlı hesab edirdi. Az qala hamımızın əzbər bildiyi Q.Qalileyin, Kainat qarşımızda geniş açılmış bir kitabdır, bu kitabın dili isə riyaziyyatdır, deyimi də bu qəbildəndir. Bunların sayını kifayət qədər artırmaq olar. Yəni, hər şeyin bir ölçü və nizamla yaradılması bilinən bir gerçəkdir və bu gerçəyi bəşəriyyət yarandığı vaxtdan üzü bəri, günbəgün təsdiq etməkdədir. Bu ölçü, bu nizam isə ən gözəl şəkildə və mükəmməl şəkildə riyazi dildə ifadə oluna bilir. Çünki, hələlik Kainatın və yaradılışın sirlərini bizə damla-damla agah edən riyaziyyatdır. Tanınmış riyaziyyatçı, fizik və kosmoloq R.Penrouzun təbirincə desək: "Əgər həqiqəti Platon mənada başa düşsək, onda riyaziyyat – həqiqəti qəbul edən ən təmiz, saf formadır" (13).

Riyaziyyat qədim elm olmaqla bərabər həm də bir elm nümunəsi olmuşdur. Müxtəlif vaxtlarda müxtəlif elmləri riyaziyyat kimi qurmağa çalışmışlar. Bəzən fəlsəfi təlimlər də riyaziyyatsayağı qurulmuş, onun metodologiyası örnək alınmışdır. Mifoloji düşüncədən loqosa, ağli düşüncəyə keçiddə yunanların kəşf etdiyi deduktiv düşüncənin rolu böyükdür və bəlkə də həlledicidir. Evklidin «Başlanğıcı»nı doğurdan da nəzəri sistemlərin başlanğıcı hesab etmək olar. Həm ilk nəzəriyyə kimi, həm də bir metod kimi. Günümüzdən geriyə boylananda Evklidin «Başlanğıcı»ın nəzəriyyələrə metodik quruluş nümunəsi olmasını görürük. Yəni, riyaziyyatın strukturu həmişə elm üçün metodik paradiqma olmuşdur. Məsələn, Spinoza özünün məşhur əsərini, "Etika"-nı Evklid həndəsəsi üslubunda yazmışdır. O, burada teoremlər verir və isbat edir. Riyaziyyat daim dəqiqlik, ciddilik, elmilik nümunəsi olmuşdur. Kant elmin yalnız riyaziyyat daxil olan hissəsini elm sayırdı: "Belə ki, bütün hallarda təbiət haqqında təlimlərdə sözün məxsusi mənasında elm deyə biləcəyimiz hissəsi - yalnız riyaziyyatın ona daxil olan hissəsi qədərdir" (14 s. 59)

Beləliklə, riyaziyyatın bütün bu "möcüzələrini" (bəlkə də dırnaqsız yazmalıyam) saymaqla bitməz. Və əgər belədirsə, onda riyaziyyat özü nədir? Doğurdan da bu sualın cavabı elə riyaziyyatın öz yaşı qədərdir. Riyaziyyatı mistikləşdirib ona pərəstiş edən pifaqorçulardan üzü bu tərəfə, riyaziyyatın təbiəti ilə bağlı müxtəlif görüşlər irəli sürülmüşdür. Lakin birmənalı qəbul ediləcək cavab yoxdur. Əgər XX əsrin görkəmli riyaziyyatçısı Q.Veylin təbirincə desək: "Riyaziyyatın nə olması barədə sual son nəticədə açıq qalmışdır. Biz hər hansı istiqamət seçə bilmirik, hansı ki, bu suala qəti cavab versin və bütün riyaziyyatçılar tərəfindən qəbul olunsun. Və ümumiyyətlə belə bir şeyin olacağı da məlum deyil. "Riyaziləşmə" musiqi və bədii ədəbiyyat kimi insanın yaradıcı fəaliyyətinin bir məhsulu olmaqla qalacaq, lakin onun tarixi taleyini rasiollaşdırmaq olmur və eyni zamanda obyektiv də olmur" (15 s. 12). Odur ki, riyaziyyatı bir neçə cümlə ilə tərif etmək olmur. Bu məqalədə məqalənin məqsədinə uyğun olmadığından, riyaziyyat haqqında ardıcıl fəlsəfi konsepsiyalara toxunamayacağıq. Lakin, müxtəlif riyaziyyatçıların, fiziklərin, filosofların və ümumiyyətlə düşüncə adamları-

nın riyaziyyata dair fikirlərini sadalamaqla kifayətlənirik. Bunlar riyaziyyat haqqında mütəfəkkirlərin, riyaziyyatın ruhundan xəbər verən tək-tük fikirləridir. Bunların bəziləri, riyaziyyatın fəlsəfəsinin müxtəlif istiqamətlərinin əsas tezisləridir, onları kursivlə verəcəyik. E.Veçtemov bunları çox gözəl yığcam şəkildə toplayıb:

> *"Riyaziyyat ətraf aləmin kəmiyyət münasibətləri və fəza formaları haqqında elmdir (Fridrix Engels);* Riyaziyyat kəmiyyət haqqında təlimdir (Qalileo Qaliley); *Riyaziyyatın mahiyyəti ədədlərdədir (pifaqorçular)*; Riyaziyyat forma haqqında elmdir; Riyaziyyat ölçü və nizam haqqında elmdir (Rene Dekart); Riyaziyyat hər şeyin ölçüsüdür; Riyaziyyat məntiqin bir hissəsidir (məntiqçilər); *Riyaziyyat simvollarla oyundur (formalistlər);* Riyaziyyat elə bir predmetdir ki, nə haqqında danışdığımızı, bunun doğru və yanlış olduğunu bilmirik (Bertran Rassel); *Riyaziyyat xüsusi növ intellektual fəaliyyətdir (intusionistlər);* Riyaziyyat isbat deməkdir (Nikola Burbaki); *Riyaziyyat riyazi strukturları öyrənir (Nikola Burbaki)*; Riyaziyyat sonsuzluq haqqında elmdir (German Veyl, David Hilbert); Riyaziyyat müxtəlif şeyləri eyni adla adlandırmaq sənətidir (Anri Puankare); Riyaziyyat həmçinin eyni şeyi müxtəlif cür adlandırmaq sənətidir (folklor); Riyaziyyat universal abstraksiyanı araşdırır; Riyaziyyatda hər şey var (nəzəri fiziklər); Riyaziyyat özü özünü öyrənir (folklor); Riyaziyyat nəhəng metaforadır; Riyaziyyat ən sadə və eyni zamanda ən çətin elmlərdən biridir; Riyaziyyat şəxsiyyəti tərbiyyə edir (etik aspekt); Riyaziyyat şərti olan, məntiq isə mütləq olan haqqındadır; Riyaziyyat hadisələr haqqında elmdir, fenomelogiyadır" (16 стр. 18).

Azərbaycanda riyaziyyatın fəlsəfəsi ilə yalnız bir nəfər, mərhum riyaziyyatçı və filosof Maarif Əkbərov məşğul olmuşdur. Lakin məlum olduğu kimi bizim elm də sovet elminin tərkibində olduğundan və sərt ideologiyanın, dialektik materializmin çərçivəsindən kənara çıxmamaq şərtilə Maarif müəllim də riyaziyyat haqqında bütün sovet riyaziyyatçılarının qəbul etdiyi Engels-Kolmoqorov tərifini qəbul etmişdir (17). Bu tərifin tarixçəsi və o dövrün ab-havası haqqında N.Baransev və A.Veryovkin yazırlar: "1930-cu ildə, ideoloji atmosferdə A.N.Kolmoqorov Böyük Sovet Ensiklopediyası (BSE) üçün «Riyaziyyat» məqaləsini yazmağa başladı. Bu məqalə 1938-ci ildə çap olundu. Kolmoqorovun elmi nüfuzu imkan verirdi ki, bu işi görmək ona həvalə olunsun. Burada o riyaziyyata, növbəti nəsillər üçün, on illərlə baza rolunu oynayacaq, riyaziyyatın inkişafının yeni tendensiyalarını Engels tərifi ilə birləşdirən tərif verir. Lakin buna baxmayaraq bir qədər əvvəl, 1929-cu ildə Kolmoqorov riyaziyyatın fəlsəfəsinə dair məqalə yazır, hansı ki burada intuisionizmə meyl edir, simpatiya duyur... BSE-nin birinci nəşri üçün yazılan məqalədə Kolmoqorov riyaziyyata belə tərif verir: «Riyaziyyat kəmiyyət və fəza formaları, real dünya münasibətləri haqqında elmdir». Amma buna baxmayaraq ideoloji tənqidlər nəticəsində artıq 1954-cü ildə BSE-nin ikinci nəşrində tərif dəyişdirilir. Demək olar ki, Kolmoqorov Egnelsin 1877-ci ildə verdiyi tərifi təkrarlayır: «Riyaziyyat gerçək dünyanın kəmiyyət münasibətləri və fəza formaları haqqında elmdir»... Göründüyü kimi birinci tərifi daha geniş şərh etmək olar.

Kolmoqorov «gerçək dünya münasibətləri» dedikdə bura müxtəlif, səbəb – nəticə, məntiqi, stuktur, bioloji, sosial, iqtisadi münasibətləri nəzərdə tuturdu, hansı ki, Engelsdə yalnız kəmiyyət münasibətləridir" (18 ss. 99-104).

Simvolik dil. Riyaziyyat xüsusi simvolik dilə malikdir. Bu dil adi danışıq dilindən fərqlənir. Bu simvolika imkan verir ki, adi danışıq dilində ifadə oluna bilməyən fikirlər «sıxılmış» şəkildə simvolik dildə ifadə oluna bilsin. Q.Leybnis deyirdi ki, simvolik dil zehnin yükünü azaldır: "Elə etmək lazımdır ki, işarələr kəşflər üçün rahat olsun, bunun qayğısına qalmaq lazımdır. Bu ən yaxşı halda o zaman əldə edilir ki, simvollar şeyin təbiətini qısa şəkildə, amma dərin ifadə etsin. Belə olduqda heyrətamiz şəkildə təfəkkürün işi yüngülləşir" (19 s. 156). Həm də Leybinsə görə: "Simvollar məlum şeylərdir; onların köməyilə məlum olmayanlar arasındakı qarşılıqlı münasibətlər tapılır. Simvolların tədqiqi bu sonunculara görə həmişə asan olur" (20 стр. 57).

Adi danışıq dili həmişə xəttidir. Səbəb-nəticə zənciri ardıcıllıqla izlənir. Amma riyazi dil mürəkkəb quruluşa malikdir. Bu dil xətti yox, üçölçülü struktur quruluşa malikdir. Bu cür konstruksiya imkan verir ki, düşüncələr düz xətt üzrə yox, əyrixətli trayektoriyalar üzrə hərəkət edə bilsin. Hər bir riyazi fikir özündən əvvəlki və sonrakı fikirləri sanki canında saxlayır. Bu cür quruluşa malik olmaq imkan verir ki, riyazi dil ən mürəkkəb fikirləri ifadə edə bilsin. Riyaziyyat belə sabit simvolik dili hesabına başqa elmlərdən fərqli olaraq, minilliklər arasında ünsiyyət qura bilir. Demək olar ki, yazıya köçürülmüş bütün riyazi düşüncələr tam aydınlığı ilə başa düşülür. Eyni zamanda biz simvolik dilin hesabına 2500 il bundan öncə yazmış Evklidi çox asanlıqla və aydınlığı ilə başa düşürük. Simvolik dil minilliklər arasında ünsiyyət rolunu oynayır. Lakin başqa elmlər adi danışıq dilindən istifadə etdiyindən və ən əsası da tərcümələr zamanı məna çalarlarının itməsi bəzi fikirlərin də yoxa çıxmasına səbəb olmuşdur. Amma riyazi simvolika heç nə itirmədən, çox mürəkkəb fikirləri yığcam, sıxılmış şəkildə ifadə edə bilir. Müasir təbiətşünaslıq, riyaziyyatın onlara verdiyi bu imtiyazı çox gözəl şəkildə təsdqiləyir. Daosizm kimi Şərq fəlsəfi təlimləri ilə müasir fizika arasında paralellik aparan tanınmış amerikalı fizik F.Kapra yazır: "Əsrin başlanğıcında maddənin atomlarını araşdırarkən, elmi mühitlərdə belə bir təsəvvür yaranmışdı ki, bütün elmi nəzəriyyələr və modellər təxminidir və dilimizin natamamlığından əziyyət çəkirlər. Yeni kəşflər fizikləri məcbur etdi ki, onlar qəbul etsinlər ki, atom və subatom səviyyəsindəki gerçəklik üçün adi insan danışıq dili qətiyyən yararlı deyil. Müasir fizikanın iki sütunu olan, kvant fizikası və nisbilik nəzəriyyəsi, məlum oldu ki, klassik məntiqin qanunlarına tabe olmur. Belə ki, kvant fizikasının yaradıcısı V.Heyzenberq yazır ki, adi danışıq dili ilə kvant fizikası haqqında danışmaq olmur, necə edəsən, hansı sözü işlədəsən riyazi simvolların əvəzinə, məlum deyil; yalnız bir şey aydındır ki, adi danışıq dili atom quruluşunu təsvir etmək üçün yetərsizdir" (21 s. 40).

Adi danışıq dilində sözlərin və fikirlərin arxasında intuisiya bolluğu dayanır. Sanki adi dil bu fon üzərində "gəzişir". Belə intuisiya bolluğunun meydana gətirdiyi assosasiyalar danışıq dilinin birmənalı və dəqiq olmasına mane olur. Məsələn, humanitar

düşüncədə bunu asanlıqla müşahidə etmək olar. Belə ki, humanitar sahələrdə sözlərin və cümlələrin müxtəlif yozumları mümkündür. Lakin riyazi dilə tərcümə olunmuş, riyazi simvolikaya köçürülmüş düşüncələr intuisiya bolluğundan və müxtəlif məna çalarlarından qurtulmuş olur. Pifaqor teoreminin mənası dəqiqdir, onun bir yozumu var və neçə minillərdir də bu belədir və belə də qalacaq. Başqa sözlə, idrak intuisiya labirintindən çıxaraq simvolların mühitinə düşür, onun qrammatikasına tabe olur. Çünki, intuisiya bolluğu münasibətləri bir-birindən çox da uzaqlaşmağa qoymur, bu münasibətlərin tərkibi müxtəlif tellərlə bir-birinə bağlanmış olur. Lakin simvolların konkret mənası olduğundan belə problemlər yaşanmır. Nəticədə simvolik dil bir-birindən çox uzaq olan münasibətlər arasında əlaqə qura bilir. Görkəmli fizik, kvant mexanikasının digər banisi N.Bor deyirdi ki, riyaziyyat mürəkkəb ifadələrin ifadəsi üçün nəzərdə tutulmuş dilə çox bənzəyir. "Elmin yaratdığı fundamental anlayışlar son nəticədə simvollardır. Hansı ki, yaradıcı ruh onu hisslərlə birbaşa verilən məlumata qarşı qoyur. Məhz bu nəzəri idrak, tamamilə simvollaşmış konstruksiya bizə hadisələri öngörməyə imkan verir (20 стр. 57).

Fikrimizcə, bunlarla yanaşı simvolik dilin ən əsas üstünlüyü ondadır ki, o, riyazi yaradıcılıqda yüksək instrumental effektə malikdir və əks-əlaqə mexanizmi yaradır. Bu işləyən riyaziyyatçı ilə kağıza köçmüş yazı arasında baş verir. Yəni, kağıza köçmüş simvollarla düşüncə mexanizmlər arasında əks-əlaqə və dialektika baş tutur. Sanki kağıza köçmüş fikirlər özgələşir, onlar üzərində yenidən refleksiya etmək mümkün olur. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, simvolik dil intuisiya bolluğundan sərf-nəzər olunduğundan o eyni dərəcədə müxtəlif bilik sahələrinə tətbiq oluna bilmək imkanı qazanır. Həmin sahədə biz düşünərkən eyni düşüncə mexanizmlərindən istifadə edirik, lakin bu sahə riyaziyyata daxil olanda, həmin düşüncə mexanizmlərinin uzantısı olan simvollar, riyaziyyatın simvolik dili işə düşür, hansı ki, bu dil daha çox düşüncə mexanizmləri arasında münasibət qura bildiyindən, nəticədə deyilən effekt alınır. Yəni, əslində düşüncə mexanizmləri eynidir, lakin üçüncü bir vasitə olan simvolik dil köməyə çatır. Bizcə idrak özü öz üzərində refleksiya etməsinin üsullarından biri, onun simvolik dilə və ümumiyyətlə dilə köçməsidir. Dilə köçən fikirlər maddiləşir. Artıq maddiləşmiş obyektlər üzərində idrak yenidən fikir əməliyyatları apara bilir. Başqa sözlə, bu mexanizm idrakın özü öz üzərində refleksiya aparmasının mexanizmi sayıla bilər. Əgər bu fikri daha da ümumiləşdirsək, cəsarətlə demək olar ki, bəşəriyyət yazının övladıdır. O, öz keçmişini, qazandığı təcrübəni dilin köməyilə maddiləşdirib saxlayır, sonradan onun üzərində, özü öz keçmişi üzərində refleksiya edə bilir. Yəni, bəşər düşüncəsi hər dəfə yenidən yox, qaldığı yerdən davam edir. Simvolların fəlsəfəsini araşdırmış tanınmış alman filosof E.Kassirer yazır: «Təfəkkür üçün onun özündən ilkin şey ola bilməz» (22 стр. 158). Təfəkkür isə yalnız simvollara, yazıya köçəndən sonra özü üçün obyekt ola bilir.

Başqa sözlə, biz öz düşüncə mexanizmlərimiz arasında münasibətlər aşkar etməklə məşğuluq, bunun üçün də onu başqa müstəviyə proyeksiya edirik. Yəni, düşüncə mexanizmləri üzərində refleksiya etmək üçün onlar başqa bir müstəviyə köçürülür

ki, yenə də eyni mexanizmlərlə refleksiya oluna bilsinlər. Fikrimizcə bu çox vacib məqamdır. Riyaziyyatın daxilində geniş istifadə olunan koordinatlama ideyası da bu mexanizmə söykənir. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi idrakın özü öz üzərində refleksiya etməsi problemi, fəlsəfədə mühüm problemlərdən biridir. Bizim diqqət çəkdiyimiz məqam isə bu problemə müəyyən aspektdən işıq tutur. Düşüncə mexanizmlərini məntiqin uzantısı kimi qəbul etsək, riyaziyyat həm də məntiqə oxşayır. Bundan başqa o, simvolik dildən istifadə etməklə bu məntiq üzərində refleksiya edə bilir. Nəticədə, riyaziyyat həm də iki böyük sahənin - məntiq və simvolik dilin vəhdətinə çevrilir. Bu deyilənlərdən belə alınır ki, riyaziyyat demək, elə dil deməkdir. Məsələn, «C.U.Gibbs müasir fizikanın statistik mexanika, riyaziyyatın vektor hesabı kimi konsepsiyalarının banilərindən hesab olunur. On illərlə işlədiyi Yel universitetində az danışan adam kimi tanınıb, iclaslarda heç vaxt çıxış etməzmiş. Lakin onu məşhurlaşdıran bir replikası olur. İclasların birində müzakirə olunurmuş ki, riyaziyyata daha çox diqqət ayrılsın, yoxsa qədim dillərə. Birdən Gibbs yerdən müdaxilə edir - Axı riyaziyyat da dildir!» (23 стр. 8). Məhz bu məqam, yəni riyaziyyatın elmdən çox dil olmasını, daha doğrusu təbiət elmlərinin dili olması fikrini daha çox təbiətşünas alimlər, xüsusən də fiziklər səsləndirirlər. Lakin riyaziyyat bu aspektə doğurdan da xeyli parlaq görünsə də, onun mahiyyəti bununla məhdudlaşmır. O, fərqli tərkibə və mahiyyətə malikdir.

Beləliklə, simvolik dil sanki müstəqilləşərək, inkişaf nəticəsində öz qaydalarını, qanunları, qrammatikasını yaranır. Simvolik dil imkan verir ki, riyaziyyatın müxtəlif sahələri eyni məsələnin həllində səfərbər olunsun. Çünki, simvollar içərik daşımadığından onlar obyektlərin özlərini yox, onlar arasındakı münasibətləri daşıya bilir. Bu da imkan verir ki, eyni düşüncə mexanizmləri, eyni ideyalar simvollar araçılığı ilə bir məsələdən digərinə daşına bilsin. Nəticədə isə riyaziyyatın bir-birindən çox uzaq görünən sahələri çox faydalı şəkildə eyni işə yardım edə bilir. Məsələn, eyni məsələdə funksiyalar, topoloji fəza, kompleks ədədlər və.s yeri gəldikcə və ya cəlb olunduqca heç bir ziddiyət olmadan tətbiq oluna bilir. Başqa sözlə riyaziyyat heç vaxt özü-özünə zidd gəlmir. O, bütöv bir orqanizmə çevrilir. A.Puankarenin obrazlı təbirincə desək, "riyaziyyat insan kimi mükəmməldir, toplum isə natamamdır" (16 s. 267).

Beynin işi, yaradıcılıq prosesi sinergetikdir. Yaradıcılıq məntiqin sərt qanunlarına tabe olmur. Bizim fikrimizcə, məntiq beyindən çöldədir, yazıdadır. O, çöldən öz qanunları ilə içəriyə, şüur proseslərinə yön verərək, onun yenidən təşkilatlanmasına səbəb olur. Əgər məntiq beynin və şüurun özünə immannet xas olsa idi, onda Lütfi Zadənin qeyri-səlis məntiq nəzəriyyəsi yarana bilməzdi və uğurla tətbiq oluna bilməzdi. Yeri gəlmişkən, A.Uaythed Aristotelin formal məntiqini təhlil edərkən, onun elmə xeyirdən çox ziyan vurmasını deyirdi (24 s. 198). Məlumdur ki, məntiq qanunlarını ilk dəfə sistematikləşdirən, kateqoriyalar şəklinə salan Aristotel olmuşdur. Və elmə daxil olan bu məntiqi kateqoriyalar sonrakı elmi düşüncəyə də təsir etmişdir. Məsələn, riyaziyyatda ən çox istifadə olunan «üçüncünü istisna qanunu» hələ də müzakirə mövzusudur. Bu müzakirələr nə az nə çox, riyaziyyatın fəlsəfəsində intusionizm kimi cərəyanın ayrılmasına səbəb olmuşdur. Məntiq daha çox elmdə saxlanır. Sosioloji baxımdan elm

adamının adi adamdan düşüncə stilindəki fərqi də bu baxımdan izah etmək olar. Elmin öz dili var və çox zaman da elm adamı bu dilə tabe olur. Bu dilin çərçivəsi, «qrammatikası» məhz məntiq qanunlarıdır. Sanki, mədəniyyət, yazı bizi uşaqlıqdan məntiqi düşünməyə öyrədir. Sözlərinin arasında heç bir rabitə olmayan, danışanda yuxuda gördükləri ilə real həyatdakı gördüklərini çox rahatlı bir-birinə qarışdırıb danışaq uşaq böyüdükcə necə düşünəcəyini mədəniyyət ona təqlid edir. Məntiqin ontologiyası bu paraqrafın məqsədindən kənara çıxdığı üçün biz onu uzun-uzadı əsaslandırmırıq və sadalanan arqumentlərlə kifayətlənirik. Lakin, məntiqin ontologiyasının yazıda olmasını problem kimi irəli sürürük.

Ədəbiyyat:

1. Пуанкаре А. О науке. М., Наука, 1990, 736 с.
2. Лакатос И. Избранные произведения по философии и методологии науки. М., Академический проект. Трикста, 2008, 475 с.
3. David M. Burton. The History of Mathematics An Introduction. New York, McGraw-Hill, 2011, 819 p.
4. Ali Ülger. Matematiğin kısa tarihi / Matematik dünyası dergisi. 2003, №3, s.53-56.
5. Roger L. The history of mathematics A brief course. John Wiley & Sons Inc., 2013, 615 p.
6. Нейгебауэр О. Точные науки в древности. М., Наука, 1968, 224 с.
7. Аристотель. Метафизика, М., Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2006, 232 с.
8. Ван дер Варден Б.Л. Пробуждающаяся наука. Математика древнего Египта, Вавилона и Греции. М.: Наука, 1959, 456 с.
9. Ali Ülger. Matematiğin kısa tarihi / Matematik dünyası dergisi. 2003, №4. s.53-56.
10. Krantz S.G. An Episodic History of Mathematics. Mathematical Culture through Problem Solving. Mathematical Association of America, 2010, 381 p.
11. Merzbach U.C., Boyer C.B. A History of Mathematics. Wiley, 2011, 688 p.
12. Стройк Д.Я. Краткий очерк истории математики. М., Наука, 1990, 256 с.
13. Пенроуз Р. Картина мира на листе бумаги // Наука и жизнь. 2013, №6, С.40-47.
14. Кант И. Собрание сочинений в шести томах .Т.6, М., Мысль, 1966, 743 с.
15. Клайн М. Математика: Утрата определенности. М., РИМИС, 2007, 640 с.
16. Вечтомов Е.М. Метафизика математики. Киров, Изд-во ВятГГУ, 2006, 508 с.
17. Əkbərov M. Riyaziyyat nədir? Bakı, Nurlar, 2003, 448 s.
18. Баранец Н.Г., Верёвкин А.Б. Образы математики. Советские математики о науке. Ульяновск-Издатель Качалин А.В., 2015. - 328 с.
19. Юшкевич А.П. Лейбниц и основание исчисления бесконечно малых // Успехи математических наук. 1948. Т.3, № 1(23), С.150-165.
20. Вейль Г. Математическое мышление. М., Наука, 1989, 400 с.
21. Капра Ф. Дао физики. СПб., ОРИС, ЯНА-ПРИНТ. 1994, 302 с.
22. Кассирер Э. Философия символических форм. Том 1. Язык. М., СПб, 2002, 272 с.
23. Яглом И.М. Математика и реальный мир. М., КомКнига, 2007, 64 с.
24. Уайтхед А.Н. Приключения идей. М., ИФРАН, 2009, 383 с.

Резюме

Математическое познание и его специфические характеристики

Элдар Амиров
Институт Философии
Национальной Академии Наук Азербайджана

В статье выдвинуты соображения, чтобы сформулировать общее представление о математике, которая является великолепной страницы истории человеческого размышления. Сначала кратко, но содержательно рассматривается историю математики и подчеркиваются ее поворотные пункты. Потом выдвигаются соображения о природе математики, ее особенностях и конкретном символическом языке. Показано, что математика не только вычисление, но и имеет разные значения и эта область имеет уникальный символический язык. В то же время обосновано, что этот язык является основным рефлексивным инструментом математики.

Ключевые слова: История математики, Харазми, что такое математика, символический язык, рефлексивный инструмент.

Summary

Mathematical cognition and its specific characteristics

Eldar Amirov

Institute of Philosophy
Azerbaijan National Academy of Sciences

The main aim of the article is to put forward a discussion in order to formulate a general imagination about mathematics, which is considered one of the main captions of the history of though of humanity. Therefore, initially, it takes the brief but comprehensive glance to the history of mathematics and highlights its turning points and opportunities throughout history. Then, discusses the essence of mathematics, its peculiar characteristics, and possession of special symbolic language. The article indicates that mathematics is not only arithmetic, but also possesses different essence and there is peculiar symbolic language of mathematic. Meanwhile, it substantiates that this peculiar language is the main reflection tool of mathematic.

Key words: History of mathematics, Kharezmi, what is mathematics, symbolic language, reflection tool.